

РАДЯНСЬКА ФЕДОРОВІАНА

Відзначаючи 400-річчя пам'яті Івана Федорова, дослідники його творчості підсумовують ті знання, які здобула наука про Першодрукаря. Література, присвячена його діяльності, налічує понад 550 назв, 300 з них належать до радянської федоровіани¹.

Про життя та діяльність Івана Федорова з'являються щораз нові публікації. Найбільша питома вага у радянській федоровіані наукової літератури, яка представлена публікаціями документальної наукової літератури, статтями в журналах, виданнями, що продовжуються, монографіями. У 20—40 роки публікації архівних документів про діяльність Івана Федорова знаходимо переважно на сторінках періодичних видань, у наукових працях. Це пояснюється як перервами в архівних пошуках, так і переходом від стадії любительства, колекціонерства, реєстрації і систематизації фактів до їх узагальнення на основі марксистсько-ленінської методології. Вагомий внесок у радянське федоровознавство внесли Інститут книги, документу і письма АН СРСР та Український науковий інститут книгознавства. У післявоєнні роки виходять узагальнюючі джерелознавчі праці «Джерела про початковий етап друкарства на Україні» М. П. Ковальського [20], «Джерела з історії Галичини періоду феодалізму» (до 1772 р.), «Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст.», І. П. Крип'якевича [21, 22], «Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI—XVIII ст.», «Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI—XVIII ст.», Я. Д. Ісаєвича [18]. До 400-річчя українського книгодрукування вийшло найбільш повне видання джерел «Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні» [39]. У книзі вміщено 137 документів, датованих 1573—1648 рр., які відображають життя і діяльність Івана Федорова, його помічників і послідовників на Україні. Значна частина документів тут публікується вперше, видання містить розширений довідковий апарат: анотація, передмова, додатки, примітки, прикнижкова бібліографія, іменний та географічний покажчики.

В останні два десятиріччя документи про діяльність Івана Федорова, піддані ретельному вивченню і археографічній обробці, стають здобутком широких кіл дослідників. Вони публікуються на сторінках спеціальних журналів «Вопросы истории», «Архіви України», «Исторический архив» [30] або у виданнях, що продовжуються і виходять невеликими тиражами (1000—5000 прим.).

Результати первинного вивчення джерел у вигляді статей, повідомлень публікуються на сторінках як загальнонаукових (наприклад, «Вісник Академії наук СРСР»), так і галузевих журналів («Радянське літературознавство», «Полиграфія», «В мире

¹ У статті розглянута не вся радянська література про Івана Федорова, а лише основна її частина у плані виявлення типологічних ознак різних видань.

книг»), де читач знаходить дослідження проблеми відповідно до профілю журналу.

Особливо слід виділити групу періодичних видань, присвячених ювілейним датам початку російського та українського друкарства. Це «Бібліологічні вісті» (спеціальний номер 1924/1—3) до 350-річчя Українського книгодрукування, «Поліграфія», 1964 (№ 3), до 400-річчя російського книгодрукування).

Важливе місце у науковій радянській федоровіані займають роботи, вміщені у виданнях, що продовжуються, АН СРСР та наукових інститутів. У випусках «Трудов Отдела древнерусской литературы...» публікувалися статті видатних дослідників у галузі історії книги (Б. В. Сапунова «Иван Федоров как писатель», В. І. Лук'яненко («Азбука Ивана Федорова, ее источники и видовые особенности»), Г. І. Коляди («Работа Ивана Федорова над текстом Апостола и вопрос о его уходе в Литву» [44]. На сторінках «Трудов Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина» — статті А. С. Зьорнової «Второе издание Букваря И. Федорова», О. О. Сидорова «Иван Федоров — художник и просветитель» [45], «Ученые записки Московского государственного университета» вміщували праці М. М. Тихомирова, у збірнику «Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка» друкувалися праці В. С. Люблінського, Г. О. Бикової [46].

Видатним явищем у книгознавчій науці став випуск Українським науковим інститутом книгознавства збірника «Трудів», спеціального тому «Трудів» «Українська книга XVI—XVII ст.», який побачив світ у 1926 р. і був присвячений 350-річчю виходу на Україні першої датованої книги. У ньому вміщені статті В. Романовського («Друкар Иван Федорович, його життя і діяльність»), Б. Клименка («Графіка штифту Острозької Біблії»), М. Макаренка («Орнаментика української книги») [47]. У ювілейному збірнику «Книга. Исследования и материалы» (до 400-річчя російського книгодрукування) Івану Федорову присвячені розділи «Страницы истории русского книгопечатания», «Очерки историографии русского книгопечатания». Велике значення має вміщена там історико-бібліографічна стаття Є. Л. Немировського «Труды по истории русского книгопечатания во II пол. XIX—начале XX в.» [23].

400-річчю українського книгодрукування присвячений ювілейний збірник праць викладачів Українського поліграфічного інституту «Поліграфія і видавнича справа», у якому вміщені статті О. О. Сидорова, Є. Л. Немировського, Я. П. Запаса [42].

Починаючи з 1961 р., систематично публікуються роботи про Івана Федорова на сторінках видання, що продовжується — «Книга. Исследования и материалы» (у розділі «История книги»). Заслужовують уваги дослідників замітки в розділі «Хроника. Рецензии», де аналізуються монографії, тематичні збірники, журнальні статті, присвячені Першодрукареві. Їх автори — відомі дослідники-федоровознавці Г. О. Бикова, Є. І. Кацпржак, Є. Л. Немировський, Я. Д. Ісаевич. На жаль, цей аналіз здебільшого обмежується оцінкою змісту опублікованих видань без урахування таких аспек-

тів історико-книгознавчого аналізу, як читацьке і цільове призначення, тираж, ціна, оформлення, хоч збірник є основним науковим виданням з питань книгознавства.

З 1976 р. систематично виходить щорічник «Федоровские чтения», який найбільшою мірою відображає поточні дослідження федоровознавців. Кожний випуск має два розділи: «Доклады» та «Статьи и сообщения». Матеріали про Івана Федорова друкуються в першому. М'яка невизначна обкладинка утруднювала продаж і зберігання видання. Починаючи з 1978 р. позитивних зрушень зазнали структура, довідковий апарат, поліпшилось оформлення, удвічі збільшився обсяг. З цього ж року постійним стає розділ «Життя та діяльність Івана Федорова», де регулярно вміщують матеріали львівських федоровських семінарів, що відбуваються щороку у лютому [49, 50]. Середній тираж збірників 2500—3000 прим. «Федоровские чтения» сформувалися у видання з чіткою структурою, довідковим апаратом. Однак аналіз його розповсюдження свідчить про те, що необхідна більш широка, зорганізована реклама видавництвом «Наука».

Найбільш поширені видання наукової федоровіани — це монографії. У повоєнні роки побачила світ фундаментальна праця А. С. Зьорнової «Начало книгопечатания в Москве и на Украине» [10], О. О. Сидоров у праці «Іван Федоров у світлі нових досліджень» вперше говорить про Першодрукаря не просто як майстра друкарської справи, але й видатного просвітителя [43].

Монографія І. П. Крип'якевича «Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст.» присвячена виявленню політичного та соціально-економічного фону виникнення книгодрукування на Україні, показані значення цієї знаменної події в галузі економіки і культури [22].

Згадані монографії випущені невеликими тиражами (3000—5000 прим.), скромно оформлені.

У 1964 р. вийшла книга Є. Л. Немировського «Возникновение книгопечатания в Москве, Иван Федоров» [31], визнана рецензентами першим у вітчизняній літературі докладним аналізом початкового періоду першодрукування [30]. Її тематичним продовженням є книга того ж автора «Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров» [33].

Видатним явищем радянського федоровознавства є праці Я. Д. Ісаєвича «Першодрукар Иван Федоров і виникнення друкарства на Україні» [16] та «Преминики первопечатника» [17]. Перша з них, видана у Львові видавничим об'єднанням «Вища школа» тиражем 4000 прим., давно стала бібліографічною рідкістю. Це ж стосується випущених у Львові «Вищою школою» фундаментальних монографій Я. П. Запаса «Мистецтво книги на Україні в XVI—XVII ст.» [8], «Мистецька спадщина Івана Федорова» [9], що відзначаються високим рівнем поліграфічного виконання. Серед колективних монографій, у яких спеціальні розділи з докладною бібліографією присвячені діяльності Першодрукаря, можна виділити «400 лет русского книгопечатания» (том 1) [53], «Книга і друкарство на Україні» [24].

Колективні монографії, присвячені діяльності Івана Федорова, приурочені до ювілейних дат російського та українського друкарства. До 350-річчя російського і українського книгодрукування побачила світ монографія «Іван Федоров — первопечатник» [13]. У 1959 р. виходить книга «У истоков русского книгопечатания» [48]. Названі видання відзначаються високим науковим рівнем, якісним художнім оформленням, поліграфічним виконанням.

Довідкова література представлена статтями про Івана Федорова в універсальних та галузевих («Краткая литературная Энциклопедия», «Книговедение: энциклопедический словарь») енциклопедіях. Книгознавчим аналіз статей, вміщених в універсальних і галузевих довідкових виданнях, дає змогу прослідкувати розвиток знань про Івана Федорова.

Особливу групу серед довідкових видань становлять бібліографічні покажчики і каталоги, яких, на жаль, дуже небагато. Основна бібліографічна інформація існує у вигляді пристатейної, прикнижкової. Серед окремих видань найбільш повними на свій час були «Начало книгопечатания в Москве и на Украине. Жизнь и деятельность Ивана Федорова» Є. Л. Немировського [28] та «400 років вітчизняного книгодрукування» М. Л. Бутрина та Ф. Д. Микитина [52].

Функцію довідково-бібліографічних видань виконують каталоги стародруків А. С. Зьорнової, Я. Д. Ісаєвича та Я. П. Запаса [11].

Навчальні видання у радянській федоровіані представлені підручниками та навчальними посібниками.

У більшості підручників тема Івана Федорова висвітлена на достатньому науковому рівні з урахуванням програми навчального закладу. Однак необхідно було б чіткіше писати про видану Іваном Федоровим першу друковану, точно датовану книгу в Росії і на Україні, а не просто про одну з «найперших датованих книг», як вказується в деяких підручниках. У посібнику «История книжной торговли в СССР» названо не всі книги, видані Першодрукарем, відсутній систематичний виклад у підручниках з історії книги Й. Є. Баренбаума, Т. Є. Давидової, Є. І. Кацпржак [6].

Серед навчальних посібників для студентів вузів слід назвати два: К. О. Осипова та Р. М. Машталіра і М. Д. Феллера [35].

Науково-популярний тип видань у радянській федоровіані представлений досить широко: невеликі брошури та популярні книги, образотворчі видання, публікації в художньо-літературних журналах, численні замітки в газетах.

У сучасних умовах науково-популярна книга адресується добре підготовленому читачеві і навіть спеціалістові суміжної наукової галузі. Таким вимогам відповідає виданий у 1964 р. нарис Я. П. Запаса «Першодрукар Іван Федоров» [14]. Заслужовує на увагу брошура Я. Д. Ісаєвича «Першодрукар Іван Федоров на Україні», видана в 1964 р. як посібник для лекторів, пропагандистів [15]. До науково-популярних видань, у яких описується діяльність Івана Федорова, можна віднести книгу Є. Л. Немировського та Б. С. Горбачевського «С книгой через века и страны» [32], Р. М. Машталіра, Ж. М. Ковби, М. Д. Феллера «Розвиток поліграфії на Україні»

[27], збірку «Наш друг — книга» [29], у яких Першодрукареві присвячені окремі розділи.

Серед образотворчих видань виділяється альбом малюнків «Иван Федоров» [12], випущений в Українському поліграфічному інституті до 375-річчя виходу першої книги у Львові, альбом художників-графіків Києва «Первопечатник Иван Федоров», виданий до 400-річчя Українського книгодрукування [38]. У періодичних виданнях федоровіана представлена передусім газетними статтями, що з'являються у ювілейні дати вітчизняного друкарства [19], короткими повідомленнями про нові відкриття в галузі федоровознавства [26], а також невеликими публікаціями про Івана Федорова в літературно-художніх, громадсько-політичних, науково-популярних журналах [36].

Нарешті, у радянській федоровіані можна виділити науково-художню літературу. На жаль, більшість видань цього типу хибує на недостатню наукову точність, відзначається незначним емоційним багатством тексту. У серії «ЖЗЛ» вийшли книги І. М. Басса «Иван Федоров» [2], В. С. Прибиткова «Иван Федоров» [40]. Перша написана на історичному матеріалі, текст доповнений обширним довідковим апаратом. У другій багато художнього домислу і лише в невеликій післямові автор пояснює що це пов'язано з існуванням численних «білих плям» у біографії Першодрукаря. В 1979 р. без будь-яких змін ця книга вийшла в українському перекладі [41]. Першодрукареві присвячені також книги «Первопечатник Иван Федоров» П. І. Березова [3], «Ради братий своих» Ю. М. Овсянникова [34]. Обидві справедливо критикувалися за недостатню історичну точність, низький художній рівень.

Художні твори про Івана Федорова зрідка вміщують літературні журнали [51].

Серед поетичних творів слід назвати «Иван Федоров над своїм Букварем 400 років тому» Р. М. Лубківського, «Иван Федоров» В. О. Луговського [25].

Як позитивний факт можна відзначити наявність в радянській федоровіані книг для дітей. Книжки Є. І. Осетрова «Сказ о друкаре Иване и его книгах» [37], О. Іваненко «Друкар книг небачених» [14], відзначаються високою художністю, інформативністю, вдалими художнім оформленням і поліграфічним виконанням.

Федоровіана представлена також краєзнавчими виданнями — путівниками по музею Івана Федорова у Львові та по місцях, пов'язаних з перебуванням Першодрукаря на Україні [4, 5]. Обидва путівники випущені видавництвом «Каменяр», підготовлені дослідниками творчості друкаря, стилізовано оформлені, виконані на високому поліграфічному рівні. Путівник по музею виданий в 1979 р. тиражем 32000 прим., путівник «Місцями Івана Федорова на Україні» — у 1982 р., 30000 прим.

Таким чином, чималий доробок радянських дослідників про життя та діяльність Першодрукаря представлений виданнями з окресленими типологічними ознаками. Серед них: наукові документальні джерела, статті у журналах, виданнях, які продовжуються, монографії, довідкові, науково-популярні, науково-художні, крає-

знавчі праці. Для більшості аналізованих публікацій характерне чітке цільове і читацьке призначення.

Однак необхідно ширше і якісніше пропагувати діяльність Івана Федорова як майстра книгодрукування і просвітителя, як приклад братерського єднання українського і російського народів.

У доповіді на червневому (1983 р.) Пленумі ЦК КПРС Ю. В. Андропов вказував, що у нашому розпорядженні є багатий арсенал засобів освіти і виховання. Справа у тому, щоб більш активно, творчо, вправуючи зокрема рівень освіти і запитів радянських людей, які значно зросли [1]. Це прямо стосується істориків культури, книгознавців, які пишуть про Івана Федорова.

Список літератури: 1. Андропов Ю. В. Промова на Пленумі ЦК КПРС 15 червня 1983. — Радянська Україна, 1983, 16 червня. 2. *Басс И.* Иван Федоров. — М.: Мол. гвардия, 1940. 3. *Березов П. И.* Первопечатник Иван Федоров. — М.: Госполитиздат, 1952. 4. *Видашенко М. Б.* Музей Івана Федорова у Львові: Ілюстрований проспект. — Львів: Каменяр, 1979. 5. *Видашенко М. Б., Ісаевич Я. Д., Мацюк О. Я.* Місцями Івана Федорова на Україні. — Львів: Каменяр, 1982. 6. *Говоров А. А.* История книжной торговли в СССР. — М.: Книга, 1964; *Кащпржак Е. И.* История письменности и книги. — М.: Книга, 1964. 7. *Запаско Я. П.* Першодрукар Іван Федоров. — Львів: Каменяр, 1964. 8. *Запаско Я. П.* Мистецтво книги на Україні в XVI—XVII ст. — Львів: Вища школа, Вид-во при Львів. ун-ті, 1974. 9. *Запаско Я. П.* Мистецька спадщина Івана Федорова. — Львів: Вища школа, Вид-во при Львів. ун-ті, 1974. 10. *Зернова А. С.* Начало книгопечатания в Москве и на Украине. — М.: Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, 1947. 11. *Зернова А. С.* Книги кирилловской печати, изданные в Москве в XVI—XVII вв.: Сводный каталог. — М.: Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, 1958; Львівські видання XVI—XVIII ст.: Каталог/ Упор. Я. Д. Ісаевич. — Львів: Б-ка АН УРСР ім. В. Стефаніка, 1970; *Запаско Я. П., Ісаевич Я. Д.* Пам'ятники книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. — Львів: Вища школа, Вид-во при Львів. ун-ті, 1981. 12. *Іван Федоров.* Альбом рисунков, посвященный 375-летию со дня выхода первой печатной книги на Украине в г. Львове. — Львов: УПИ ім. Івана Федорова, 1949. 13. *Іван Федоров-первопечатник.* — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1935. 14. *Іваненко О.* Друкар книг небачених. — К.: Дитвидав, 1964. 15. *Ісаевич Я.* Першодрукар Іван Федоров на Україні. — К.; 1964. 16. *Ісаевич Я. Д.* Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. — Львів: Вища школа, Вид-во при Львів. ун-ті, 1975. 17. *Ісаевич Я. Д.* Преемники первопечатника. — М.: Книга, 1981. 18. *Ісаевич Я. Д.* Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI—XVIII ст. — К.: Наукова думка, 1972. 19. *Кибальчич М.* Першодрукар Іван Федоров. — Вільна Україна, 1949, 25 лютого; *Сидоров А. А.* Русский просветитель Иван Федоров. (К 375-летию со дня смерти). — Сов. культура, 1958, 16 декабря; *Грабовецкий В.* Первопечатник во Львове. — Львовская правда, 1964, 1 марта. 20. *Ковальський М. П.* Джерела про початковий етап друкарства на Україні. Діяльність першодрукаря Івана Федорова в 70-х на початку 80-х років XVII ст. — Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 1972. 21. *Крип'якевич І. П.* Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.): Огляд публікацій. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. 22. *Крип'якевич І. П.* Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. 23. Книга. Исследования и материалы, № 9. — М.: Книга, 1964. 24. Книга і друкарство на Україні. — К.: Наукова думка, 1964. 25. *Лубківський Р.* Іван Федоров над своїм Букварем 400 років тому. — В кн.: Лубківський Р. Звіздар. К., 1977. Луговський В. Іван Федоров. — В кн.: Луговской В. Из новых книг. Статки. М., 1955. 26. *Максимов И.* Кто были первые русские книгопечатники? — Лит. газ., 1947, 15 ноября; *Феллер М. Д.* Новый примірник Апостола. — Вільна Україна, 1963, 2 жовтня;

Спивак Л. Львовская находка. — Книжное обозрение, 1983, 18 марта. 27. *Машталір Р. М., Ковба Ж. М., Феллер М. Д.* Розвиток поліграфії на Україні. — Львів: Вища школа, 1974. 28. Начало книгопечатания в Москве и на Украине. Жизнь и деятельность первопечатника Ивана Федорова: Указатель литературы. 1574—1974 (Сост. Е. Л. Немировский). — М.: Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, 1975. 29. Наш друг — книга. — К.: Реклама, 1977. 30. *Немировский Е. Л.* Документальные материалы львовских архивов о последнем периоде жизни и деятельности И. Федорова. — Историч. архив, 1961, № 4; Исаевич Я. Д. Новое об Иване Федорове. — Вопросы истории, 1979, № 9; Купчинский М. Документи ЦДІА УРСР у м. Львові про Івана Федорова та їх використання у сучасній археографії. — Архіви України, 1974, № 3. 31. *Немировский Е. Л.* Возникновение книгопечатания в Москве. Иван Федоров. — М.: Книга, 1964. 32. *Немировский Е. Л., Горбачевский Б. С.* С книгой через века и страны. — М.: Книга, 1964. 33. *Немировский Е. Л.* Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров. — М.: Книга, 1974. *Исаевич Я. Д.* Монография о деятельности Ивана Федорова на Украине. — В кн.: Книга. Исследования и материалы, № 31. М., 1975. 34. *Овсянников Ю. М.* Ради братьев своих. — М.: Мол. гвардия, 1975. 35. *Осинов К.* Русский первопечатник Иван Федоров. — М.: Учпедгиз, 1955; *Машталір Р. М., Феллер М. Д.* Иван Федоров і вітчизняне друкарство. — Львів: УПІ ім. Івана Федорова, 1964. 36. *Осинов К.* Першодрукар Иван Федоров: Історико-біографічний нарис. — Жовтень, 1951, № 9; Грабовецкий В. «Львівські книгодруки Івана Федорова». — Жовтень, 1979, № 7; В честь русской книги. 400 лет русского книгопечатания, 1564—1964. — В мире книг, 1963, № 8; *Мащук О.* Першопочатки українського книгодрукування. — Наука і суспільство, 1970, № 9. 37. *Осетров Е. И.* Сказ о друкаре Иване и его книгах. — М.: Малыш, 1979. 38. Первопечатник Иван Федоров. Альбом творческих эстампов художников-графиков Киева к 400-летию книгопечатания на Украине. 1574—1974. — К.: Мистецтво, 1974. 39. Першодрукар Иван Федоров та його послідовники на Україні: Збірник документів. — К.: Наукова думка, 1975. *Сапунов Б. В.* О документальных сборниках, посвященных Ивану Федорову. — В кн.: Книга. Исследования и материалы, вып. 34. М., 1974. 40. *Прибытков В. С.* Иван Федоров. — М.: Мол. гвардия, 1964. 41. *Прибытков В. С.* Иван Федоров. — К.: Дніпро, 1979. 42. Поліграфія і видавнича справа, 1974, вип. 10. 43. *Сидоров О. О.* Иван Федоров у світлі нових досліджень. — Львів, 1949. 44. Труды Отдела древнерусской литературы института книги, документа и письма АН СССР. — М.; Л., 1958. Т. 14. 45. Труды Гос. б-ки СССР им. В. И. Ленина. — М., 1959. Т. 3. 46. *Тихомиров М. Н.* Начало московского книгопечатания. — Ученые записки МГУ, 1940, т. 1, вып. 41; *Люблинский В. С.* Судьба памятника и его значение в истории отечественного книгопечатания. — Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. Т. 14, вып. 5; *Быкова Т. А.* Место Букваря Ивана Федорова среди других начальных учебников. — Известия АН СССР. Отделение литературы и языка, т. 14, вып. 5. 47. Труды Українського наукового інституту книгознавства, т. 4. Українська книга XVI—XVII ст. — К.: Держвидав УРСР, 1926. 48. У истоков русского книгопечатания. — М.: Изд-во АН СССР, 1959. 49. Федоровские чтения, 1978. — М.: Наука, 1981. 50. Федоровские чтения 1973. — М.: Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, 1976. Федоровские чтения, 1979. — М.: Наука, 1981. 51. *Федорів Р.* Леви і брук. — Жовтень, 1983, № 5. *Самвенян Н. Г.* Воскресения из мертвых чаю... К 400-летию выхода в свет Букваря Ивана Федорова. — Звезда, 1979, № 12. 52. 400 років вітчизняного книгодрукування: Інформаційний список. / Упор. М. Л. Бутрин, Ф. Д. Микитин. — Львів: Б-ка АН УРСР ім. В. Стефаніка, 1963. 53. 400 лет русского книгопечатания. Т. 1. — М.: Наука; 1964.

The article deals with scientific, popular learning artistic and for children, contrivance, publications, devoted to the first Russian and Ukrainian printer.

Стаття надійшла в редакцію 18. 07. 83